

Oğuzhan GÖKSEL¹

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi ABD,
Osmaniye, Türkiye
Osmaniye Korkut Ata University,
Institute of Social Science, Department
of Political Science and Public
Administration,
Osmaniye, Türkiye
ogoksel2802@gmail.com
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Geliş Tarihi/Received 27.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.04.2024
Yayın Tarihi/Publication 30.06.2024

Cite this article: Göksel, O. (2024).
Niyazi Berkes's Idea of
Modernisation. *Veche*, 3 (1), 24-30.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

Niyazi Berkes'in Çağdaşlaşma Düşüncesi

Niyazi Berkes's Idea of Modernisation

Öz

Niyazi Berkes, Cumhuriyet döneminin önde gelen sosyal bilimcilerinden biridir ve özellikle "Türkiye'de Çağdaşlaşma" adlı eseriyle Türkiye'nin modernleşme sürecine dair önemli analizler sunmuştur. Bu çalışma Niyazi Berkes'in Türkiye'nin modernleşme serüvenine dair analizlerini derleyen bir çalışmadır. Berkes'e göre, Osmanlı toplumunda, diğer Doğu toplumlarında olduğu gibi din ile devletin iç içe geçmişi ve birliği mevcuttur. Buradan hareketle, Berkes için çağdaşlaşma, sekülerleşme anlamına gelmektedir. Geleneksel yapı içinde, 18. yüzyıldan beri süregelen modernleşme çabaları toplumu ileri taşıyamamış, hatta tepkiyle karşılanmıştır. Berkes, Atatürk devrimlerini ise bir dönüm noktası olarak değerlendirir. Çünkü Atatürk devrimleri, din temelli bir anlayıştan ziyade bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkesini benimsemiştir. Berkes'e göre, Atatürk'ün ölümüyle birlikte geçmişin geleneksel bakış açısı tekrar önem kazanmış ve çağdaşlaşma süreci sekteye uğramıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaşlaşma, Kemalizm, Niyazi Berkes, Sekülerleşme

Abstract

Niyazi Berkes is one of the leading social scientists of the Republican period and he presented important analyzes on Turkey's modernization process, especially with his work "The Development of Secularism in Turkey". This study is a study that compiles Niyazi Berkes' analyzes on Turkey's modernization adventure. According to Berkes, in the Ottoman society, as in other Eastern societies, there was an intertwined and unity of religion and state. Therefore, according to Berkes, modernization means secularization. Within the traditional structure, modernization efforts that have been ongoing since the 18th century have not been able to move society forward and have even been met with reaction. Berkes considers Ataturk's revolutions as a turning point. Because Ataturk's revolutions adopted the principle of independence and national sovereignty rather than a religion-based understanding. According to Berkes, with the death of Atatürk, the traditional perspective of the past regained importance and the modernization process was interrupted.

Keywords: Kemalism, Modernization, Niyazi Berkes, Secularization

Giriş

Kimilerince tarihi biraz daha gerilere götürülse de genel olarak Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları Lale Devri olarak adlandırılan dönemden itibaren ele alınır. Bu dönemde Avrupa'ya elçilikler gönderilmeye başlanarak Batı dünyası daha yakından tanınmak istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketleri askeri alanda yenilgileri müteakiben orduda başlamış, Batı tekniği kabul edilerek Batılı modern okullar oluşturulmuştur. Üçüncü Selim ve devamında İkinci Mahmut döneminde gerçekleştirilen yenileşme hareketleri Tanzimat Dönemi'ne zemin hazırlamıştır. Bu dönemlerde modernleşme toplum katmanlarına da inmeye başlamıştır. Tanzimat dönemi olarak adlandırılan dönem birçok alanda köklü değişimlere sahne olmuştur. Devam eden süreçlerde de devlet politikası haline gelen Batılılaşma çabaları Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni bir form kazanarak devam etmiştir.

Niyazi Berkes'in Cumhuriyet modernleşmesini, önceki dönemlerden ayırarak incelediği görülmektedir. Berkes, eserlerinde Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarını incelemiş, bu yöndeki çabaları tahlil etmiş, Cumhuriyet modernleşmesini önceki dönem politikaları ile karşılaştırarak Batılılaşma serüvenimize dair bir portre ortaya koymuştur. Niyazi Berkes, Türkiye'nin modernleşme sürecinde Kemalist modernleşme bakış açısını paylaşan bir sosyal bilimcidir. Kemalist modernleşme, Batı'yı bir medeniyet olarak değerlendirir. Batılı değerlere sahip bir toplum yaratmayı hedefler. Bu çalışma, Niyazi Berkes'in Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde devam eden Türk modernleşme sürecine yönelik düşüncelerini ortaya koymayı amaçlayan bir derleme çalışmasıdır.

Niyazi Berkes'in Hayatı

Niyazi Berkes, Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği ilk sosyal bilimciler arasında kabul edilmektedir. 1908 yılında Kıbrıs'ta dünyaya gelen Berkes, ilk ve orta öğrenimini o dönemler İngiltere idaresinde olan Lefkoşa'da bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek İstanbul Sultanisi'ne kaydolmuş sonrasında ise Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. Fakat Darülfünun'daki eğitimini bitirmeden fakülteyi terk etmiş ve felsefe bölümüne yazılmıştır. Niyazi Berkes felsefe bölümünde "düşünce açlığını karşılayacak bilgileri kazanarak Türk toplumunun sorunlarını daha iyi anlayacağını" umduğunu söyler. Fakat burada da umduğunu bulamayan Berkes, Darülfünun Felsefe bölümü hakkında "Yabancı okullardan biri gibi, Mustafa Kemal Türkiye'sine yabancı ve sağırdı. Ya da fikir dağarcığında ona uyacak fikri olmayan Batı lilkokulu gibiydi" şeklindeki ifadeleriyle eleştirilerini belirtmiştir (Berkes, 1982, s. 19).

Niyazi Berkes, üniversite mezuniyetinin ardından Ankara Halkevi'nin kitaplığında çalışmaya başlamıştır (Berkes, 1982, s. 24). Berkes, bu sırada Maarif Cemiyeti'nin Ankara'da açmış olduğu ortaokulun müdürlüğünü görevini de Nafi Atuf Kansu'nun ricası üzerine yürütmüştür. Bahsi geçen okulun müdürlüğünü yaptığı esnada orada fazla kalamayacağını fark eden Berkes, okulu büyütme amaçlarına ters olan koşulların meydana geldiğini, okulun düşünülen teori ve eylemlere yönelik yol almadığını görmüş ve kitabında bu yöndeki düşüncelerini ifade etmiştir (Berkes, 1997a, s. 101-102). Ardından müdürlüğü bırakan Niyazi Berkes, 1934 yılında Ankara'dan İstanbul'a gelerek asistan olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu sırada askerlik görevini de yerine getiren Berkes, Chicago Üniversitesi'nden Ellsworth Faris'in burs teklifiyle bu üniversitede akademik çalışmalar yapmak üzere Amerika'ya gitmiştir (Berkes, 1997a, s. 103-110). Chicago Üniversite'sinde bulunduğu sıralarda Türkiye'de sosyolojinin gelişimi konulu bir makale yayımlamıştır. Chicago Üniversitesi'nde dört yıl geçiren Berkes, orada dünyanın önde gelen sosyal bilimcileriyle tanışmış, onlardan sosyoloji ve felsefe dersleri alma fırsatına erişmiştir (Berkes, 1997a, s. 127-131).

Berkes, 1938 yılından itibaren yurda dönüş yapmak amacıyla Amerika'daki çalışmalarını hızlandırmıştır. Berkes'in Türkiye'ye dönüşü konusundaki bir etmen de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çağırılmasıdır. 1939 yılında Türkiye'ye dönen Berkes, İstanbul Üniversitesi'nde kadro bulamadığı için Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde yeni oluşturulmaya başlanan felsefe kürsüsünde asistanlığa atanır. Ardından felsefe kürsüsünde doçent olarak çalışmaya başlar. Aynı zamanda DTCF'de Emin Erişilgil'in sosyoloji nazariyeleri dersini devralmıştır (Berkes, 1997a, s. 150).

Niyazi Berkes'in Türkiye'ye döndükten sonraki ilk yazısı o dönemler özellikle Almanya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde revaçta olan propaganda konusu hakkındadır. Niyazi Berkes'in Ankara DTCF'de kaleme aldığı diğer çalışmalar arasında "Ankara'nın Bazı Köyleri Üzerine Araştırmalar (1942)" ve "Siyasi Partiler (1946)" yer almaktadır. Ayrıca Berkes, Aristo'nun "Politika (1944-1946)", Platon'un "Sokrates'in Savunması (1942)", N.S.B Gras'in "Ekonomik Sosyolojiye Giriş (1941)", Harold J. Lanski'nin "Demokrasi ve Sosyalizm (1946)", Sigmund Freud'un "Totem ve Tabu (1947)" çalışmalarını Türkçe'ye tercüme etmiştir. Berkes, 1940'lı yıllar boyunca akademik çalışmalarını Siyasi İlimler Mecmuası, Ülkü, DTCF Dergisi ile Yurt ve Dünya dergilerinde yayınlamıştır (Coşkun, 2012: 52-53). Bu dönemin sosyopolitik tarihi incelendiğinde, Niyazi Berkes'in, 1940'lı yılların sosyal ve ekonomik huzursuzluklarıyla dolu Türkiye'sinde, toplumsal sorunlara duyarlı bilim insanının sorumluluğunu taşıdığı görülmektedir. Bu sebeple Berkes, Türk toplumunun yapısına yönelik araştırmalara yönelmiş, çeşitli dergi ve gazetelerde toplumsal ve güncel sorunlarla ilgili yazılar kaleme almış, aydınlatıcı ve düşündürücü yazılarıyla dikkati çekmiştir (Kaynar ve Ak, 2016, s. 328). Berkes DTCF yıllarında toplumcu-köycü bir çizgide gözlemlendiği konularda eleştirel yazılar kaleme almış, dönemin artan aşırı sağcı baskı ve engellemelerine ve türlü olanaksızlıklara rağmen dönemin ana konuları sayılabilecek ırkçılık, hümanizm, sosyoekonomik gelişmeler, kapitalizm ve emperyalizm birlikteliği ile ilgili sorunları sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi perspektifi ile çözmeye yönelik araştırmaları bulunan üretken ve çok yönlü bir akademisyen olarak dikkat çekmiştir (Kaynar ve Ak, 2016, s. 330).

Niyazi Berkes 1952 yılında Kanada McGill Üniversitesi'nden davet alarak bu üniversitenin Mezuniyet Sonrası Araştırmaları Fakültesi'nde göreve başlamıştır. Burada profesör unvanı alan Berkes, 1975 yılında emekli olana dek görevini sürdürmüştür. Emeklilikle beraber İngiltere'ye yerleşen Berkes, 1988 yılında İngiltere'nin Hythe kasabasında vefat etmiştir (Coşkun, 2012, s. 54).

Niyazi Berkes'in Penceresinden Türkiye'de Çağdaşlaşma

Cumhuriyet Dönemi ilk kuşak sosyal bilimcileri arasında mümtaz bir yer edinen Niyazi Berkes; sosyolojiden felsefeye, ekonomiden tarihe birçok farklı alanlarda eserler vermiştir. Özellikle, Türk toplumunun geçirmiş olduğu çağdaşlaşma süreçlerini analiz eden eserleriyle Türk sosyolojisine gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Niyazi Berkes'in çalışmalarında Türk modernleşmesini Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olarak iki ana safhada incelediği görülmektedir.

Niyazi Berkes, Osmanlı dönemini incelerken Osmanlı Devleti'nin yapısını doğu despotizmi olarak tarif eder (Berkes, 1969, s. 32-34). Doğu despotizmi kavramında devlet ve toplum birbirinden farklı şeyler olarak ele alınmaktadır. Halkın devlete karşı gücü ve talepleri bulunamaz, halk siyasetle ilgilenemez ve yönetimde görev alamaz. Esasen bu sistemde devlet halkı temsil eden bir kurum değildir. Niyazi Berkes, Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik ve siyasi yapısını "gelenekçilik" kavramı üzerinden analiz etmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin en önemli yanı dinselikten çok gelenekçiliktir ve Osmanlı toplum sisteminin, yapısı itibarıyla, evrimsel veya devrimsel düzeyde ileriye taşınması pek mümkün değildir. Çünkü hem sistemin kendisi hem de ona karşı olan unsurların toplumsal sistemi sosyopolitik ve ekonomik bir dönüşüme uğratma gerçekliği yoktur. Zira, değişim veya dönüşüm bozulmuş olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, atılan adımlar değişimi sağlamaya yönelik değil, eski düzenin yeniden kuvvet bulmasına yönelik olmuştur (Berkes, 2003, s. 30-34). Berkes, gerici toplumsal değişimlere karşı gelmekle açıklamaktadır. Aynı zamanda gerici olarak nitelenen kişilerin sahip oldukları görüş ve düşüncelerinin yaşamış olduğu çağa uygun olmadığını fark etmediklerini söylemektedir. Berkes, gerici kuvvetler olarak değerlendirdiği kesimlerin her dönemde Türk modernleşme sürecini engellemek istediğini belirtir (Berkes, 1997c, s. 22-26).

Tanzimatın teknik alandaki Batılılaşma çabaları beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Bu durum Batıcılığa ve çağdaşlaşma akımlarına karşı bir tepki yaratmıştır. Tanzimat reformları Hristiyan ahaliyi özellikle ticaret yoluyla zenginleştirirken, Müslüman kesimi gittikçe daha da yoksullaştırmıştır. Çağdaşlaşma geldikçe Türkler daha da geri kalmıştır. Bu durum, toplumda "biz" duygusunu geliştirmiş ve Türkler arasında ilk milliyetçilik düşüncesi bu dönemde belirlemiştir (Berkes, 1997b, s. 54-55). "Biz" anlayışını ele alıp bir Osmanlı milliyetçiliği ortaya koyan kişi ise, Namık Kemal'dir (Berkes, 1997b, s. 62).

Namık Kemal, Berkes nezdinde çağdaşlaşma temayülünün fikir planında etkin bir isimdir. Tanzimatın ortaya çıkardığı ikili sosyal ve siyasi yapının yanlışlarını ilk kez gören kişi olarak bu duruma dair tahlilde bulunmuştur. Namık Kemal'in önemi, Üçüncü Selim döneminden biraz evvel başlayan, İkinci Mahmut dönemi ile şekillenen ve sonra Tanzimat döneminde zirve noktasına ulaşan "toplumsal ve kültürel düalliteyi" fark ederek onu tahlile girişen ilk aydın olmasıdır (Yıldız, 2012, s. 20-21).

Batılılaşma serüveninde gerekli toplumsal reformlar da yapılamayınca dış borçlanma ve yabancı yatırımlar yarar değil zarar, kalkınma değil çöküş getirmiştir. Berkes, bu durumun sonuçlarının halkın yoksullaşması, yatırımların yabancı sermayenin amacına göre şekillenmesi, yabancı sermayenin kendine yasal ve siyasi korunma araması ve bu doğrultuda toplumsal reformların engellenmesi ve demokrasinin imkânsız hale gelmesi olacağını söyler (Berkes, 1997c, s. 77). Var olan durum neticesinde, Tanzimatın olumsuzlukları sebebiyle umutsuzluğa düşmüş halkı bilinçlendirmek ve kalkındırmak için Türk aydınları, halka halkın diliyle seslenmiş, bu doğrultuda dilde sadeleşme çabalarına girişmiştir. Fakat, Türk aydınları arasında başlayan bu "halka doğru" hareketi zamanla reform, kalkınma, halka yönelme gibi gayelerinden uzaklaşarak Türkçülük şeklini almıştır (Berkes, 1997c, s. 77-80).

Niyazi Berkes, son dönem fikir akımlarından Osmanlıcı, İslamcı ve Turancı görüşleri hayali ideolojiler olarak tarif eder. Bu ideolojileri toplumun ekonomik kalkınması ve modernleşmesi önünde engel olarak değerlendirir. Bunlardan dolayı halkın zihninin bulandığını, yanıldığını, siyasi ve ekonomik meselelerde aydın bakış açısına kavuşmadığını belirtir (Berkes, 1997b-2, s. 15). Berkes, bu ideolojilerin Almanların Ruslar, İngilizler ve Fransızlara yönelik siyasi projelerinde kullanıldığını söyler. Örneğin Almanlar, Türk ve Arap dünyası içinden ilerleyip İngilizlerin Hindistan hâkimiyetini bitirmek suretiyle Fransızların ve İngilizlerin Yakın ve Uzak Doğu ticaretindeki başatlıklarını sonlandırmak istemiştir. Ek olarak, Berlin-Bağdat yoluna eş olacak Berlin-Buhara yolu üzerinden hem Rusya'ya hem de Hindistan'daki İngiltere'ye kesin darbeyi indirmek istemiştir. İslamcılık birinci projenin, Turancılık ikinci projenin aracı olmuştur (Berkes, 1997c, s. 100-101).

Niyazi Berkes, çağdaşlaşma çabalarının başından bu yana, reformcuların gericiler karşısında Türkiye'nin çağdaşlaşma

davasının özünü yakalayamadığını belirtir. Batılılaşma çabalarına Batılı devletlerin baskısıyla başlayan reformcular, dış baskı ya da tehlikeler geçince modernleşme çabalarını bir kenara iterek kendi keyif âlemlerine dalmışlardır. Türkiye'nin çağdaşlaşma çabasına yardım eden Avrupa devletleri de kendileri için askeri veya politik bir çıkar görmedikleri zaman Türkiye'nin çağdaşlaşma serüvenine ilgisiz kalmışlardır. Hatta çıkarları doğrultusunda aleyhtarlık yaptıkları bile olmuştur. Esasen, Osmanlı Devleti ve devamında Türkiye Cumhuriyeti Batılılaşma davasında Avrupalı devletlerden hiçbir yarar görmemiştir. Çağdaşlaşma çabalarına fayda sağladığı düşünülen dış destekler, aslında Batılı devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Türkiye için Batılılaşmadan anlaşılan çağdaş uygarlık seviyesini yakalamaktır. Batı dünyasına göre ise, Türkiye'nin Batılılaşması Batıya ram olmaktır. Bu nedenden dolayı Kemalist Devrim Batılıların nazarında Batı aleyhtarlığı olarak değerlendirilir (Berkes, 1997c, s. 26-28).

Niyazi Berkes'e göre, Osmanlı İmparatorluğu perişan durumdaki halkı ve ekonomisi ile Batılılaşma düşüncesini içselleştiremezdi. Köylünün yoksul durumda olması Batılı bir kalkınmaya engeldir. Halbuki aydınlar, özellikle de Türkçü aydınlar, bu durumun farkında dahi değillerdir. Dönemin iktisatçıları öğrendikleri iktisadi bilgileri Anadolu'ya nasıl uygulayacaklarından bihaberdi. Türk Yurdu dergisinde Parvus adıyla yazılar kaleme alan Türkiye'ye sığınmış bir sosyalist, Anadolu'ya geldiğinde Türk aydınlarının dünyanın ve diğer toplumların ekonomik durumundan ne kadar uzak olduğunu gördüğünde bu duruma şaşırıldığını ifade ederken Türk aydınlarına Namık Kemal'den beri bilinmesi gereken unutulmuş bir gerçeği hatırlattı: Osmanlı Devleti, Avrupa kapitalizminin boyunduruğu altına girmiş durumdaydı. Türk aydınlarına ülkenin ekonomik durumunu gösteren Parvus'a göre, borçlar ve yabancı yatırımcı işi bir dolandırıcılık ve soygundu. Halkın neden perişan durumda olduğunu, Duyun-u Umumiye var oldukça ve kalkınma için dış yardım alınmaya devam ettikçe kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini ifade eden Parvus, Türk aydınlarına şu şekilde seslenmiştir (Berkes, 1997c, s. 90-93): *“Çağımızın istediği bir iktisadi kuvvet vücuda getiremeyecek olursanız helak olmanız muhakkaktır. Balkan muharebesinden sonra da Türkiye mali ve sınai bakımdan eskisinden fazla soyulmaya devam edecektir. Zira bu memlekette asıl hükmedenler ne hükümet ne Türk halkı ne Müslümanlar ne Hıristiyanlardır; burada gerçekte hükmeden Avrupa maliyesidir. Siz alacaklılarınızın hizmetçileri durumuna düştüğünüz gibi, devletiniz de onların çıkarlarına hizmet etmektedir. En önemli mesele, bütün hezimetlerinizin Avrupa diplomasisi ve yüksek mali çevreleri tarafından hazırlandığını artık anlamanızdır. Türkiye için kurtuluş yolu demokrasidir, fakat bu demokrasi sizin tanıdığınız diplomatlar, bankerler Avrupa'sının demokrasisi değil, kendi müstebitleri ve soyguncuları ile savaştan Avrupa'nın demokrasisidir. Siz aydınlar halktan uzaklaşmışsınız; kendi milletinizi tanıyamıyorsunuz. Siz milletinizi, ya kendi hayalinizde kahramanlık heyulası şekline sokarak göklere çıkarıyorsunuz, ya da cehalet ve muhafazacılığın otürü onu yerlere çalıyor. Fakat siz milletinizin kanının artık son damlasını akıtmakta olduğunu hâlâ görmüyorsunuz, başkentinizin kapıları önünde gürlemekte olan top sesleri (Balkan Harbini kastediyor) kalplerinizi sarsmıyorsa, siz avcılar tarafından kuşatılmış bir av hayvanı gibi bir köşeye sıkıştırıldığını hala anlamıyorsanız size ne söyleyebilirim.”*

Tanzimat sonrasında gelen meşrutiyet idaresinde de artık Batılı yatırımcılar ve Batı diplomasisi Osmanlı Devleti'nin yaşamasına lüzum görmüyorlardı. Devletin kalkınma amaçlı dış yardım ve baskıları azaltma istekleri karşılanmıyordu (Berkes, 1997c, s. 99). Tanzimat sonrası borçlanma siyasetine sosyal yapıda herhangi bir reform yapılmadan devam edilmesi neticesinde yolun sonu Sevr Anlaşması'na çıkmıştır (Berkes, 1997c, s. 107). Berkes'e göre, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uygulamaya çalıştığı Batı politikası ülke yıkılırken son bir umut olarak Batı devletlerinin politikalarına sığınılmasına sebep olmuştur. Bu denize düşen yılanı sarılır siyaseti ise, en sonunda devletin parçalanması ve bölünmesiyle sonuçlanmıştır (Berkes, 1997b, s. 27). Berkes, “ülkenin parçalanması konusunda Türk toplumunun asıl kaybı imparatorluğu kaybetmiş olmak değildir. Çünkü imparatorluk zaten Türk milletine ait değildi” der ve millet için asıl kötü olanın toplumun sefaletle düşmesi, geriliğin daha da çok içine çekilmesi olduğunu vurgular. Ona göre, Batıcılık politikalarının milleti getirdiği bu sonuçtan, Batılı devletlerinin pençeleri arasından kurtulabilmek ancak topyekûn bir savaş vererek mümkündür (Berkes, 1997b, s. 27-28).

Kurtuluş Savaşı'nın Batı ve Batıcılık anlayışı ise, Batının bir emperyalist yanı olduğunu ortaya koyar. Buna göre, Batıdan bağımsız olmadıkça Batı emperyalizmi karşımızda bulunacaktır. Batıya karşı gelmemiş, Batıdan bağımsızlaşmamış geri kalmış devletler Batılılaşamaz, gelişemez. Batılılaşma ancak Batıya rağmen gerçekleşebilir. Kurtuluş Savaşı öncesinde

sırasıyla “Hristiyan olarak Batı”, “Avrupa Devletleri olarak Batı”, “Emperyalist olarak Batı” olarak algılanan Batı dünyası, artık “Uygarlık olarak Batı” olarak algılanmıştır (Berkes, 1997b, s. 28-30). Esasen “Uygarlık olarak Batı” düşüncesi Kurtuluş Savaşı’ndan çok daha önceleri ortaya çıkmış bir düşüncedir. Fakat onun ciddiye alınması Kurtuluş Savaşı yıllarından sonralarını bulmuştur. Ulusçuluk davası da bu minvalde değerlendirilebilir. İlk kez Kurtuluş Savaşı’nda Batıcılık ve Ulusçuluk düşünceleri toplumsal devrimcilik davası potası içinde anlam kazanmıştır. Türkiye’nin asıl davası toplumsal devrimcilik davasıdır (Berkes, 1997b, s. 30-31). Berkes, Batıya yönelik bu analizlerinde Kemalist Batılılaşmayı, özellikle Batı karşısında aldığı konumdan hareketle, geçmiş dönem Batılılaşma hareketlerinden ayırır. Burada önemli olan husus, Batının bir uygarlık olarak değerlendirilmesi ve her alanda Batıdan bağımsız olmadıkça gerçek Batılılaşmaya kavuşulamayacağı gerçeğini ortaya koymasıdır.

Berkes, Kemalizmi sayıca az bir aydın kitlenin çok daha kalabalık gerici kuvvetler karşısında didişe didişe kopardığı bir devrim olarak görür. Kemalizmin en büyük başarısı ve onu gerçek bir devrim yapan tarafı, Türkiye’yi ulus-devlet olarak inşa etmesi ve orta çağ zihniyetinde kalmış bir rejime son vermesi olmuştur. Atatürk devrimlerinin temelinde halkçılık düşüncesi yer almaktadır. Berkes, her yenileşme hareketine karşı beliren gerici kuvvetleri olan derebeyleri, şeriatçılar ve toprak ağaları ile Batı liberalizminin temsilcileri ve Osmanlılık temsilcisi siyasileri Atatürk’ün halkçılık düşüncesini engellemek istemekle suçlar. Ona göre, bu kesimlerin temsil ettiği görüşlerin mücadeleyi saltanat, hilafet ve Batı emperyalizmine götüreceğini bilen Atatürk, halkçılık düşüncesini sosyalizmi görmemek şartıyla ayakta tutabilmiştir (Berkes, 1997b-2, s. 11-14). Kemalizmin ikinci ilkesi olan ulusçuluk, milli bağımsızlık uğrunda her şeyini seferber etmiştir. Atatürk’ün ulusçuluğu Meşrutiyet dönemi Turancılığın, İslamcılarının ve Osmanlıcılarının hayal dünyasındaki görüşlerinden farklı bir ulusçuluktur. Mustafa Kemal, Nutuk’ta Turancılık ve İslamcılığı, Türkiye’ye ve amaçlarına ters hayaller olarak niteler ve Türk milletini felakete sürüklemekle suçlar (Berkes, 1997b-2, s. 16). Berkes, ulusçuluğu “ne Batı yanlısı ne de Batıya karşı” bir konumda değerlendirir. Ulusçuluğun en tutarlı temsilcisi olarak değerlendirdiği Ziya Gökalp’in Avrupa’yı modern uluslardan meydana gelen bir toplam olarak değerlendiren görüşlerine katılır. Çağdaş dünya, ancak ulus birimlerinin tanındığı kültür birimleridir. Uluslar kendi kültürel bağımsızlıkları ile çağdaş medeniyetteki yerlerini almalıdır. Buradan hareketle çağdaşlaşmak uluslaşmayı gerektirmektedir (Berkes, 2003, s. 417-418).

“Din devleti görüşüne karşı ulus devleti” görüşünün başarıya ulaşması, çağdaşlaşma serüveninde belli bir doğrultuda birbirini takip eden bir dizi reformun kapısını açmıştır (Berkes, 2003, s. 520). Ulusal bağımsızlık, halkçı düşünce ve millete yararı olmayan hayali ideolojilerin terkedilmesi, Türk devriminin başarıya ulaşmasına olanak tanımıştır. Ardından devrimin ikisi safhası başlamış, yeni anlayışa engel köhnemiş yasalar ve kurumlar alaşağı edilmiştir. Bu durum Kemalizmin devrimcilik ilkesini ortaya koyar. Aslında, Atatürk devrimlerindeki tüm yenileşme pratikleri çok daha önceleri düşünülmüş ve tartışılmıştır. Fakat, o zamana kadar göze alınamamıştır. Zira gerici kuvvetleri tarihin hiçbir döneminde sindirilememiştir. Bu yönde kendi milli sınırları içerisinde çağdaş medeniyet düşüncesiyle zıtlaşmayacak bir kuruluş yaratmak devrimin gereği ve sonucu olmuştur. Tüm bu düşüncelerle 18. yüzyıldan beridir süregelen Türk toplumunun modernleşme davasına gerçekçi çözüm sunulmuş, iki yüzyıldır süregelen bocalama devri kapanmıştır (Berkes, 1997b, s. 17-19). Türk modernleşme ve Batılılaşma serüveninin zirvesi, her alanda, Kemalist Devrim olmuştur. Geçmiş dönem hatalarından arındırılmış, Batıya karşı doğru konumlanmış ve ulusal bağımsızlığı temel almış bir hareket olarak Kemalizm, halkçı anlayışla Türk halkının yüzyıldır içine düştüğü kötü durumun kurtarıcısı olmuştur. Buradan hareketle, Berkes’e göre, Kemalizm bir ideoloji değil tarihsel bir olay ve olaya yönelik görüştür. İki asırdır devam eden çağdaşlaşma çabalarının doğru istikamete yönelmesidir. Kemalizm ne bir burjuva ideolojisi ne de bir çeşit sosyalizmdir (Berkes, 1997b, s. 24-25).

Kemalizm diğer bir yönü ise, ekonomik gelişme için yararlanılan devletçilik siyasetinin temelindeki fikirdir. Bu fikrin toplumsal gelişme ve değişme anlayışı Berkes tarafından: “Toplumun temel yapısında değiştirmelere girmeden çağdaş uygarlığa geçmenin ekonomik kalkınma yolu ile mümkün olduğu, bu kalkınma sonucu olarak temel yapının da aynı zamanda değişeceği tezine dayanır. Tarihsel zorunluklarla toplum yapısında devrimsel değişimleri yapmamış veya uzun süreli evrimsel gelişme ile aynı sonuca varamamış olan toplumların bulabildiği çıkar yol budur. Bu görüş, bir ideoloji olmaktan ziyade tarihsel sosyolojik bir durumun bilimsel ifadesi ve çözüm yoludur” şeklinde ifade edilmektedir (Berkes, 1997b, s. 29). Ekonomik kalkınma konusunda geçmiş tecrübelerimizin de ışığında izlenebilecek üç farklı yol vardır; Birincisi, dış borçlanma

ve yabancı yatırımcılar sayesinde kalkınma. İkincisi, yerli özel girişimcileri teşvik ve koruma yoluyla sağlanacak sermaye birikimi ile kalkınma. Üçüncüsü ise devletin milli ekonomiyi planlaması ile sağlanacak ve kamusal sermaye ile finanse edilecek teşebbüslerle kalkınma. Berkes'e göre, Milli Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra birinci yolu düşünmek unutkanlık ve saflık olmak demektir. Bu sebeple ekonomik kalkınma konusunda rolü yoktur (Berkes, 1997b, s. 32). Zaten İzmir İktisat Kongresi'nde de üzerinde durulmamış, asıl üzerinde tartışılan ve gözde olan ikinci yol olarak tabir edilen özel teşebbüsün sermaye birikimi ile kalkınma yolu olmuştur (Berkes, 1997b, s. 36). 1920'li yılların sonuna doğru ise, yerli teşebbüsün hızlı ve kapsamlı bir kalkınma sağlayamayacağı iyiden iyiye ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomik bunalımı da kapiya dayanınca Kemalist görüşün ekonomik kalkınma tezini ele alma zarureti belirilmiş ve planlı devletçilik modeli uygulanmaya başlanmıştır (Berkes, 1997b, s. 39). Fakat milli kalkınma yöntemi olarak seçilen devletçilik modeli de birtakım başarılarına rağmen istenilen hızlı, ulusal ve toptan bir kalkınmayı gerçekleştirilememiştir. Sağlanan kalkınma da fakir köylü halkın ve işçinin gelir ve tüketim seviyelerinin aleyhinde olmak üzere bir kalkınmadır (Berkes, 1997b, s. 47-49).

Niyazi Berkes, Atatürk'ün ölümünden sonra Kemalizmin öksüz kaldığını söyler. O dönemlerden sonra artık "devrimcilik" önemini yitirerek "gelenekçilik" fikri önem kazanmaya başlamıştır (Berkes, 1997b, 62). Berkes'e göre, çok partili hayata geçişle beraber iktidarı devralan Demokrat Parti yönetimi, Kemalizm ile en ufak bağı bile söküp atmış olduğu için uygulamaya koydukları özel teşebbüsçülük ve liberalizm güdümünün kökleri dışarıdadır (Berkes, 1997b, s. 106).

Sonuç

Bu çalışmada Niyazi Berkes'in Türk modernleşmesi ile ilgili literatüre sunduğu katkılar ele alınmıştır. Niyazi Berkes, Türk modernleşme tarihinde iki asırlık devam eden Batılılaşma çabalarının Kemalist Devrim ile nihayet doğru yola yöneldiğini ifade etmektedir. Ona göre Tanzimat ve sonrasında süregelen Batılılaşma çabaları Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısı içerisinde başarıya ulaşamamıştır. Berkes, eserlerinde Osmanlı toplum yapısını ele alarak bu yapı içinde bir modernleşmenin olanaksız olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan modernleşme için öncelikle geleneksel yapıdan çıkmak gerekmektedir. Atatürk devrimleri bu noktada Türk milletinin Batılılaşma konusundaki başarısızlığına çözüm sunmuş, iki asırdır devam eden bocalama devrini kapatmıştır. Berkes, Atatürk devrimlerini değerlendirirken ulus egemenliğine ve laikliğe dikkat çeker. Din temelli bir anlayış barındırmadığı için ve halka dayandığı için Türkiye'nin modernleşme serüveninde Kemalist Devrim yeni bir sayfa açmıştır. Esasen çağdaşlaşmak demek sekülerleşmek demektir. Berkes için 18. yüzyıldan itibaren gelişen modernleşme çabaları tarihsel süreç sonucunda ulus temelli laik bir devlete kapı aralamıştır.

Berkes'in çağdaşlaşma anlayışı aslında bir sekülerleşme sürecini ifade eder, Berkes, çağdaşlaşma olarak nitelendirdiği Batılılaşmayı Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan başlayıp Cumhuriyet Dönemi ile devam eden bir "din ve devletin ayrışması" süreci olarak değerlendirir. Bu ayrışma süreci aynı zamanda toplumu (ve bireyi) dönüştürecek, geleneksel düşünce yapısından ve baskılarından kurtaracak, bunlarla beraber onu çağdaş toplumlar (ve dolayısıyla bu çağdaş toplumların bireyi) düzeyine çıkaracak bir süreçtir (Türkislamoğlu, 2019, s. 362). Berkes için sekülerleşme bir yandan çağdaşlaşmayı işaret ederken, aslında esas mesele bir din-devlet ayırımından da öteye "kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma" meselesidir (Berkes, 2003, s. 19). Kongar (2000, s. 34-35), Berkes'in burada işaret ettiği kavramın doğrudan doğruya günümüz toplum bilimlerinde yaygınlık kazanan "modernlik" kavramı olduğunu belirtir. Özetle, Berkes'e göre çağdaşlaşma "kutsal kuralların" sarsılmasıdır. Bu ise, laiklik kavramı ile ifade olunan din-devlet işleri ayırımının ötesinde bir süreçtir.

Berkes, eserlerindeki ulusçu düşünceleriyle, Kemalist bir aydın olarak sol Kemalist bir çizgide değerlendirilebilir. Batının emperyalizmine karşıdır ve bu haliyle anti-kapitalist ve anti-emperyalist akımları etkilemiştir. Berkes'in Marksist sol ile bağı yoktur (Özlem, 2000, s. 146). Berkes'e göre, Kurtuluş Savaşı ve devamında Batı'nın emperyalist karakteri ortaya konulmuş ve Batı'ya rağmen Batılılaşma fikri belirmiştir. Bu minvalde, bağımsızlık ve ulusçuluk Atatürk Devrimlerinin temelinde yer almıştır. Berkes, Atatürk'ün ölümü sonrası gelişen süreçleri ise Kemalist çağdaşlaşma sürecinden bir geriye dönüş olarak değerlendirmektedir.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Onayı: Bu makale için etik kurul onayına gerek yoktur.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Kaynaklar

- Berkes, N. (1969). *100 soruda türkiye iktisad tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N. (1975a). *Türk iktisat tarihi 2. Cilt*. Gerçek Yayınları
- Berkes, N. (1975b). *Türk düşününde batı sorunu*. Bilgi Yayınevi .
- Berkes, N. (1982). *Atatürk ve devrimler* . Adam Yayıncılık.
- Berkes, N. (1997a). *Unutulan yıllar, (haz. Ruşen Sezer)*. İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1997b). *Baticılık ulusçuluk ve toplumsal devrimler*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayın A.Ş.
- Berkes, N. (1997c). *200 yıldır neden bocalıyoruz*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de çağdaşlaşma* (4. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Coşkun, İ. (2012). Niyazi Berkes Üzerine. *İstanbul University Journal of Sociology* , 3 (2), 49-86.
- Kaynar, M. K., & Ak, G. (2016). Niyazi Berkes ve 1940'lı Yılların Sol Muhafiz Dergisi Yurt ve Dünya Birlikteliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 325-372.
- Kongar, E. (2000). Niyazi Berkes’de Çağdaşlaşma Kavramı. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999 içinde (s. 31-37)*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özlem, D. (2000). Niyazi Berkes’in Bilim Anlayışı. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999 içinde (s. 135-149)*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Türkislamoğlu, E. (2019). Şerif Mardin ile Niyazi Berkes’in Atatürk Devrimlerine Bakışlarında Zihniyet Değişimi Meselesi. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 2(7), 360-376. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=831764>
- Yıldız, A. (2012). Niyazi Berkes ve Türkiye’de Çağdaşlaşma’nın Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, 46(2), 1-33.